

Віталій Межжерін — людина з цілісним розумінням природи

Станіслав М'якушко¹, Станіслав Семенюк²

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ)

e-mail: aloizaloiz@ukr.net; orcid: 0000-0003-1423-5049

²Херсонський державний університет (Херсон)

e-mail: mrssemenyuk@gmail.com; orcid: 0000-0001-7443-8329

MYAKUSHKO, S., S. SEMENYUK. Vitaliy Mezherin, a person with a holistic understanding of nature. — An essay on the famous ecologist and mammalogist, intellectual, and lecturer at the University of Kyiv. The most significant achievements of Vitaly Mezherin are the development of the concept of energetic balance of the organism and the population, ideas about the energetic basis of adaptation processes, population strategies and the integrity of biosystems. He was the author of many original ideas in the field of theoretical ecology and founded one of the longest monitoring studies of small-mammal populations. He devoted fifty years of his life to teaching at the University of Kyiv. His main goal was to form a holistic picture of nature, understanding the relationships, its principles and laws. As a teacher, he ensured the formation of an ecological worldview among thousands of students.

Біографічні деталі

Віталій Олексійович Межжерін народився 1 лютого 1933 р. у Дніпропетровську. Після отримання середньої освіти вступив на біологічний факультет Київського державного університету, де проходив навчання на кафедрі зоології хребетних. У 1955 р. закінчив університет і декілька років працював науковим співробітником зоологічного музею КДУ.

З 1960 р. працював на посаді асистента кафедри зоології хребетних. У 1961 р. успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Екологія бурозубих землерийок (*Soricinae*) та їх динаміка чисельності Лісостепу та Полісся України». У 1964 р. отримав наукове звання доцента.

Рис. 1. Віталій Олексійович Межжерін. Виступ на конференції, присвяченій 175-річчю заснування кафедри зоології КНУ, Київ, 2009 р. Фото з архіву авторів.

На початку 70-х років підготував докторську дисертацію «Енергетика популяцій и еволюция землероек-бурозубок», але з ряду причин, пов'язаних з ідеологічними розбіжностями з науковими функціонерами того часу і критикою лисенківщини, не став подавати її на захист. Згодом, на межі 1990х–2000х, його учні намагалися вговорити його подати ще раз дисертацію, але він відмовився. На посаді доцента кафедри зоології хребетних, а надалі кафедри зоології пропрацював 37 років.

Включно з часом навчання В. О. рівно 50 років свого життя і діяльності присвятив Київському університету. Після звільнення з університету у зв'язку з виходом на пенсію у 2001 р. ще 5 років пропрацював в Інституті зоології імені І. І. Шмальгаузена НАНУ. На пенсії продовжував свої еколого-філософські дослідження, підготував і видав серію книжок на цю тему. До самого кінця життя зберігав ясність розуму і працездатність, на дев'ятому десятку своїх років вів особистий блог у соціальній мережі.

Пішов з життя 14 вересня 2018 р. Похований після кремації на міському кладовищі м. Києва («Берковецьке»).

Ключові наукові доробки

Віталій Межжерін називав своїм науковим вчителем О. П. Корнєєва, відомого зоолога і природоохоронця, у якого навчався і починав працювати.

В. О. Межжерін був якщо не засновником, то принаймні яскравим представником київської школи радянських екологів — плеяди дослідників, що здійснили вагомий внесок у світову екологію у 1960–70-х роках. Брав активну участь в організації та роботі відомих Всесоюзних екологічних конференцій, які були дуже представницькими й авторитетними зібраннями, що задавали тенденції розвитку якщо не світової, то європейської екології.

Віталію Олексійовичу була притаманна своєрідна і рідкісна риса — його розумова діяльність могла охопити явище у своїй цілісності. Зараз, з певної часової відстані, цікаво усвідомлювати, як це позначалося на різних етапах його наукової діяльності. Ця періодизація пов'язана з окремими рівнями організації біосистем. Починаючи з організмового рівня, він рухався вище — до популяцій, екосистем і, цілком логічно, завершив біосферним рівнем. Енергетичний баланс організму, перерозподіл енергії між його функціями, енергетичний базис процесів пристосування — вивчення таких проблем принесло визнання серед міжнародної екологічної спільноти. Результати були опубліковані у провідних вітчизняних і світових журналах, активно обговорювалися (мало хто у той час, та й зараз, може похвалитися двома статтями у *Nature*).

Надалі акцент у дослідженнях був зміщений на популяційний рівень організації біосистем. У 1971 р. за ініціативою Віталія Межжеріна були започатковані моніторингові дослідження популяцій гризунів у Канівському заповіднику. Комплексні спостереження здійснювалися за різними аспектами стану і функціонування популяцій лісових гризунів заповідної екосистеми. Їх

унікальність полягає також у тривалості досліджень, вони продовжуються й зараз, у цьому році канівському моніторингу виповнюється 50 років. Крім наукової цінності величезного масиву даних, накопичених за цей час, канівські дослідження стали науковою школою для десятків фахівців і тисяч студентів університету, які проходили свою польову практику в Канівському заповіднику. Результатом роботи у цьому напрямку стали уявлення про популяцію як цілісність, концепцію енергетичного балансу, про стратегії популяцій у змінному середовищі, пристосування та адаптацію до умов існування і багато інших положень, які на ті часи були сміливими й передовими, а сьогодні вважаються загальноприйнятими.

Мабуть, необхідно було пройти шлях по всіх рівнях організації, отримати науковий досвід і життєву мудрість, для того, щоб піднятися до глобального рівня. Більше десятка книг, які залишив після себе В. Межжерін, присвячені проблемам біосфери й місцю людини в ній, цивілізації та культурі, причинам сучасних проблем у взаємодії людини з природою.

У цих роботах він постійно підкреслював, що природа цілісна та єдина, тому концептуальний підхід до розв'язання екологічних проблем повинен базуватися на адекватному розумінні властивостей і закономірностей її цілісних елементів. Наші заходи в охороні природи найчастіше мають характер оперативного втручання, за аналогією з медициною. Боротьба з наслідками хвороби не знімають її причин і, у кінцевому результаті, є малопродуктивною і, скоріше за все, безперспективною. Сучасний стан освіти також не забезпечує цілісного охоплення речей і явищ, розуміння їхньої сутності. Тому люди не залишається не багато варіантів — або встигнути зрозуміти, або зникнути.

Можна мати різні точки зору щодо ідей В. Межжеріна (наукових одностайців і опонентів у нього завжди вистачало). Проте у природи завжди існує своя «точка зору» і, судячи з усього, Віталій Олексійович її добре зрозумів.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Для Віталія Межжеріна наукова діяльність і життя були синонімами. Між сферою ідей і повсякденністю межі не існувало, вони були взаємопроникними, і це відчували всі, хто з ним спілкувався.

Займаючись енергетикою біосистем, він розумівся на розподілі своєї енергії та щедро забезпечував нею оточуючих. Це відчували всі, хто хоч раз був присутній на його лекціях і виступах. Важко навіть сказати, що є важливішим: його науковий доробок чи освіта та виховання трьох поколінь студентів. Випадок про три покоління цілком реальний — у різні часи доводилось викладати дітям і онукам своїх студентів. Тисячі студентів пройшли через цього викладача. Далеко не всі стали науковцями, теріологами або екологами, але всі, хто з ним спілкувався так чи інакше наблизились до розуміння природи, що і вважав своєю головною метою Віталій Межжерін.

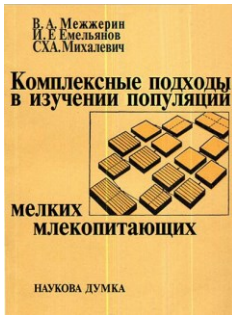

Рис. 2. Обкладинка одної з основних монографій дослідника — «Комплексні підходи у вивченні популяцій дрібних ссавців», підготовлена у співпраці з його учнями й соратниками — І. Г. Ємельяновим та О. А. Михалевичем (1991).

Спадщина науковця включає більш як 250 наукових праць, понад 10 книжок і сотню науково-популярних текстів, оригінальні лекційні курси, розроблені для студентів університету («Загальна екологія», «Популяційна екологія», «Вступ до теоретичної біології», «Охорона природи», «Теріологія»).

Його наукова, просвітницька діяльність і життя були нерозривними, тому і закінчилися одночасно у 2018 р., залишившись у вигляді ідей на папері й у головах людей.

Нагороджений медаллю «Ветеран праці», медаллю на відзначення 1500-ліття Києва, медаллю пошани США, грамотами Міністерства освіти СРСР, УРСР, України. Був почесним членом комітету охорони природи Товариства «Знання», членом Географічного товариства США.

Література

- Межжерин, В. А. 1987. Концепция энергетического баланса в современной экологии. *Экология*, № 5: 15–22.
- Межжерин, В. А., И. Г. Емельянов, О. А. Михалевич. 1991. *Комплексные подходы в изучении популяций мелких млекопитающих*. Наукова думка, Киев, 1–204.
- Межжерин, В. А. 1996. Специфика экологического мониторинга. *Экология*, № 2: 83–88.
- Межжерин, В. А., С. А. Мякушко, С. К. Семенюк. 2002. Популяция как тест-система. *Известия АН. Сер. биол.*, 5: 634–640. <https://doi.org/10.1023/A:1020478113312>
- Межжерин, В. А. 1996–1998. *Цивилизация и ноосфера*. В 3-х кн. Киев.
- Межжерин, В. А. 2007. *Человек экологический*. Логос, Киев, 1–255.
- Mezhzherin, V. A., A. A. Dyul'din. 1970. Potential quasi-energy and energetically optimal size in living organisms. *Nature*, **227** (5255): 305–307. <https://doi.org/10.1038/227305a0>
- Mezhzherin, V. A. 1971. Energetical structure of zoological systems. *Nature*, **231** (5303): 461–462. <https://doi.org/10.1038/231461a0>

МЯКУШКО, С., С. СЕМЕНЮК. Віталій Межжерін — людина з цілісним розумінням природи. — Нарис про відомого еколога і теріолога, мислителя, викладача Київського університету. Найзначнішими досягненнями Віталія Межжеріна є розробка концепції енергетичного балансу організму і популяції, уявленнє про енергетичний базис процесів адаптації, стратегії популяцій і цілісність біосистем. Є автором багатьох оригінальних ідей у галузі теоретичної екології, засновником одного з найтриваліших моніторингових досліджень популяцій дрібних ссавців. 50 років життя віддав педагогічній діяльності у Київському університеті. Основною своєю метою вважав формування цілісної картини природи, розуміння її взаємозв'язків, принципів і законів. Як викладач забезпечив формування екологічного світогляду в тисяч студентів.